

УДК 1:316.614] «20»

*К.М. Робакова,
аспірантка Одеського національного університету
ім. І.І. Мечнікова*

АДАПТИВНІ МОЖЛИВОСТІ ФІЛОСОФІЇ В СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЛЮДИНИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

У процесі історичного розвитку людства склалася тенденція до сприймання суспільства як цілісного соціального організму. Різні види діяльності людей, як матеріальні, так і духовні, забезпечують відтворення та розвиток кожного елемента цього організму та зв'язків між ними.

Граничні засади філософії, що, зокрема, представлені світоглядними універсалиями або категоріями, виступають системоутворювальним фактором різноманітних соціальних феноменів. Світоглядні універсалиї – це категорії, які акумулюють історично накопичений суспільний досвід. Саме через них людина, усвідомлено чи не усвідомлено, переживає, осмислює та оцінює світ і своє місце в ньому. Філософські категорії допомагають людям структурувати і систематизувати свій особистісний та суспільний досвід. До таких універсалиї належать категорії «людина», «суспільство», «свідомість», «знання», «добро», «істина», «зло», «віра», «надія», «обов'язок», «честь», «гідність», «совість», «свобода», «краса» та інші, що пронизують всі сфери суспільного життя. У своєму взаємозв'язку вони формують цілісний узагальнений образ людського світу.

Виробляючи власні категорії, філософія осмислює всі елементи життя людини, включаючи всі види діяльності в їх багатоманітності та суспільної взаємодії в різних життєвих ситуаціях. Для класичної філософії це особливо виявляється у творенні великих цілісних філософських систем, що мали своїм наміром охопити усю сукупність явищ і повноту буття. Це набуло вира-

ження як у всеохопній діяльності Аристотеля, так і у «Сумах» середньовічних філософів, в ідеалі енциклопедичності доби Просвітництва. Але найбільш показовим прикладом є філософська система Гегеля, що включала в себе філософію природи, філософію історії, філософію політики, філософію права, філософію моралі, філософію мистецтва, філософію релігії, тобто охоплювала весь всесвіт людського життя, культуру в усій її різноманітності. Некласична філософія, яка почалась з критики «великих систем», протягом всієї своєї історії XIX – XX століття, попри свою критичну до метанаративів настанову, що сягає аж критики ідеї суб'єкта, людини, автора, будь-якої цілісності та ієрархічності (від більш класичної критики Ніцше чи екзистенціалізму до деконструкції Дерріда, постмодерністських концепцій Фуко, Ліотара і Дельоза, структуралістської та аналітичної критики) не втрачає своєї базової терапевтичної або адаптивної здатності.

Сучасна філософія по-новому осмислює традиційні феномени життя людини, а також нові його прояви, що породжені сучасним рівнем виробництва, розвиток науки та техніки. Зокрема, це стосується таких феноменів, як глобальні проблеми людства, інформатизація, комп'ютеризація суспільства, глобальні суспільні процеси та їх наслідки. За сучасних умов ще більш актуальним постає осмислення ролі філософії як важливого світоглядного знаряддя, яке сприяє розвиткові повноцінної особистості.

А.І. Уйюмов про роль філософії відзначає: «Визначення філософії має бути не конкретно-змістовим, а функціональним» [1]. Розглядаючи функціональний бік практичної філософії можна сказати, що вона відіграє, зокрема, й інтегруючу роль у системі становлення сучасної особистості. Із цієї ролі випливають функції, які філософія виконує у суспільстві, як історично, так і в сьогоденні.

До основних функцій філософії у нашій пострадянській традиції зазвичай зараховують такі: світоглядна, гносеологічна,

методологічна, аксіологічна, праксеологічна (хоча у філософських джерелах можна зустріти й інші функції) [2]. Можна критикувати загальний перелік функцій як за певну теоретичну схоластичність, так і за невідрефлектований вплив радянсько-марксистського дискурсу, проте ми візьмемо цей перелік за робочий, не вдаючись у подальші теоретичні філософські дискусії щодо нього.

Філософські знання покликані не лише допомагати людині орієнтуватися в світі, який постійно розвивається і відповідно до цього змінюється, а й слугувати засобом вироблення теоретичної моделі, за якою людина буде здійснювати деякі перетворення, змінюючись відповідно до вимог сучасності. Філософське розуміння практики містить у собі не лише предметну діяльність людей, а й духовні її різновиди – політичну, наукову, естетичну, моральну, релігійну тощо, які в реальному житті невіддільні одна від одної. Філософське знання узагальнює всі види комунікації людей, через категорії засвідчує єдність різноманітних форм їх життєдіяльності, нерозривний зв'язок зі світом. Згадуючи визначення В.І. Шинкарука, філософія є теоретично структурований світогляд.

Виходячи із цього, кожна з функцій філософії відіграє важливу роль у формуванні особистості. Саме через формування ставлення людини до суспільства, культури та самої себе через категоріальне та структуроване відображення навколишнього середовища та забезпечення пристосування до динамічної реальності сучасного світу. На нашу думку, такий робочий перелік згаданих функцій є доцільним доповнити ще однією роллю, яку, безперечно, виконує філософія в реаліях сучасного світу, а саме – *компенсаційною чи компенсаторною*.

Поняття компенсаторної функції історично належало до сфери релігії, особливо у традиції Просвітництва та марксизму, де вона втілюється через втішання, катарсис, медитацію, духовну насолоду, здатність психологічно знімати негативні наслідки

стресових ситуацій та допомагати зберігати внутрішній спокій та душевну рівновагу. Ця здатність релігії виступає як компенсаційно-терапевтична функція, яка за допомогою своїх специфічних знань та властивостей компенсує обмеженість, безсилля, залежність людей від об'єктивних умов існування та сповнює новим змістом сенс життя [2]. Таку інтерпретацію функцій релігії давно піддають критиці, проте, абстрагуючись від марксистського і навіть радянського світобачення, можна визнати, що релігія справді виконує певну психотерапевтичну функцію, а відтак компенсаторну, у значенні психоаналітичного поняття компенсації.

Важливо те, що таку функцію відіграє філософія у формуванні суспільної свідомості ще з античних часів.

Саме за часів Римської імперії I–II ст. вона стала сильнодіючим практичним засобом, перетворилася на цілісний соціальний інститут «турботи про себе» або «культури себе». На це звернув увагу французький філософ Мішель Фуко. Вивчаючи твори Сенеки, Плутарха, Марка Аврелія він виявив нову сферу застосування знань про людину, а саме – приватну, звернену до її індивідуальної долі, душевного стану, особистісного зростання, спокою і безтурботності. Фуко побачив в елліністичній філософії не так «історично певну форму моралізму» і «суб'єктивізму», як перший досвід побудови себе, який безпосереднє стосується внутрішнього світу сучасного індивідуалізованого суб'єкта. Такий суб'єкт зародився саме в Римській імперії, яка зруйнувала і полісну систему, і громадянську солідарність греків. Фуко довів, що щоденники, листи і розмови стоїків I–II ст. узагальнювали значну і ретельно розроблену соціальну практику, представлену, крім філософських трактатів, і різноманітними соціокультурними технологіями, громадськими інститутами і установами. Цю практику, а точніше – сферу відносин між людьми, що складалася навколо неї у греко-римському світі, він і назвав «культурою себе». В її межах потенціал філософсько-антропологічного

знання вперше був використаний виключно в інтересах конкретної людини, для повноцінного розвитку її особистості.

Результатом цього відкриття стало переосмислення Фуко практичних доробок наук про людину. «Оскільки мій проект стосувався знання про суб'єкта, я думав, що техніки панування важливіші за інші, хоча і інші не варто виключати. Однак... я все більше усвідомлював, що в будь-якому суспільстві, яке б воно не було, існує ще один тип технік: техніки, що дозволяють індивідам самотійно чинити певну кількість операцій над своїми тілами, над своїми душами, над своїми думками, над своїми вчинками з метою трансформації себе, перетворення себе і досягнення стану досконалості, щастя, чистоти, надприродної сили і т.д. Назвемо ці техніки техніками або технологіями себе» [3].

Доповнюючи виклад М.Фуко відзначимо таку роль філософії, як психотерапевтичну (від грецьких коренів – «лікування») або «плекання» душі) або компенсаторну (згідно з наведеним визначенням) і згадаємо продовження такої психотерапевтичної функції філософії у християнській філософській та теологічній традиції. Насамперед, це класичний текст Северина Боеція «Розрада філософією» (*De consolatione philosophiae*). Систематизатор християнського філософсько-теологічного доробку Іоанн Дамаскін у VIII ст. у своєму творі «Діалектика» наводить шість визначень філософії, зокрема відзначає, що філософія вчить умінню впорядкувати власне життя. Починаючи з цих авторів, терапевтичний, практичний, компенсаторний вимір філософії розвивається у традиції християнської філософії аж до доби Модерну, коли починається диференціація наук, а відтак диференціюються філософія теоретична і практична, виокремлюється спекулятивна психологія, а згодом і емпірична психологія як окрема наука.

Не вдаючись докладно до історії психології зауважимо, що, черпаючи знання з усіх форм суспільної свідомості, філософія виводить їх на категоріальний рівень.

На нашу думку, компенсаторна функція сучасної філософії має включати в себе такі основні властивості:

1. така, що відволікає, не дає людині концентруватися виключно на внутрішніх руйнівних комплексах переживань, спрямовує її увагу та зусилля на соціальний розвиток та взаємодію;

2. така, що втішає, надаючи розраду при невідповідності суб'єктивного ставлення до навколишнього середовища з об'єктивними фактами реальної дійсності, ніби примиряючи реальне з ідеальним через категоріальне сприймання світу (добро–зло, краса–потворність);

3. сприяння духовній гармонії людини, яка заміщує собою стресові стани та підвищує адаптивну здатність людини до акселерованого світу;

4. перемикання уваги з повсякденних потреб та турбот на збереження та розвиток культурних та суспільних традицій;

5. адаптація та перетворення кожної окремої особистості з метою підвищення якості життя.

Зважаючи на підвищення потоку інформації в сучасному світі та рівень її масової доступності завдяки інтернет-технологіям, не можна не відзначити зміну парадигми у формуванні особистості в результаті цього процесу. Це сприяє підвищенню кількості і поглибленню якості психічних та психологічних проблем у глобальних форматах. Психологічну допомогу як таку ще від початку ХХ століття надає відносно молода наука, психотерапія, яка постала з медичної практики та психологічної теорії. Від медичної науки вона відокремилася в процесі визначення невідповідності психічного життя людини фізіологічним механізмам. Одним із перших неадекватність фізіологічної методології меті вивчення психіки оприлюднив Вільгельм Вундт. Зміна швидкості реакцій, порогів чуттєвості, опис відчуттів методом інтроспекції дає можливість вивчати лише найнижчі психічні функції, починаючи з відчуттів. В їх основі лежить рефлекторна, першосигнальна регуляція поведінки, яка специфічна не лише для людини. Свідомість, воля, почуття не могли бути до-

ведені лише фізіологічними дослідженнями. Вундт дійшов висновку, що вищі психічні функції визначаються соціокультурним контекстом і тому мають досліджуватися «описовими» методами антропології, культурології та філософії [4]. Розвиток психічних процесів В.Вундт розглядав в їх соціокультурній зумовленості, а об'єктом аналізу у нього були продукти соціальної діяльності – мова, міфологія, закони, суспільні норми, норми моралі тощо [5]. Ці дискусії та пошуки у психіатрії мають філософський, антропологічний вимір – і безпосередньо пов'язані з критикою панування механіцизму та фізикалізму у психології та філософії першої половини XIX ст. (як приклад – Огюст Конт) та розвитком нових філософських концепцій кінця XIX – початку XX ст. (зокрема герменевтики, екзистенціалізму, інтуїтивізму тощо).

Наблизитися до розуміння психоаналізу можна лише враховуючи теоретичні передумови, вироблені філософією XIX і початку XX століття (базові антропологічні поняття: «життя», «волі», «смерті», «душі», тісно пов'язані з концепціями Шопенгауера, Ніцше, Шелера, Гартмана, Шпенглера, Гайдеггера та ін.).

У психіатрії як ще одній сфері наукового знання про «лікування душі» базовим на сьогоднішній день залишається клініко-біологічний підхід. У полі дослідження багаторівневих ускладнених порушень крім міждисциплінарних підходів, таких, як біохімія, генетика, нейрофізіологія, слід додати також філософську парадигму в двох напрямках. З одного боку, це – філософія науки психіатрії як процес рефлексії над самою наукою, а з іншого – це сама філософія.

На нашу думку, жодна медична спеціальність, з практичної точки зору, не пов'язана так тісно з філософією, як психіатрія. Клінічний збір інформації це, здебільшого, аналіз роздумів, які стосуються актуального буття, онтології пацієнта, структуризація точок зору про пізнання його психічного світу, уявлень про унікальність або універсальність його хвороби, що безперечно

стосується гносеології як філософії пізнання себе та навколишнього світу [6].

Основні діагностичні критерії та лікувальні підходи спираються на те чи інше уявлення про норму, відповідь на фундаментальні філософські питання: що таке «Я», «свідомість», «розум», «мислення», де є межі норми і девіації (принагідно, можна згадати класичну критику поняття норми у Фуко).

Зокрема, патологія у психіатрії – це порушення рівня пізнання та свідомості. У психіатрії однією з головних проблем є порушення функцій у вигляді неадекватного сприймання та неадекватного пізнання навколишньої дійсності, її семантики, або послаблення сили впливу реальності на «Я» людини, або домінування внутрішніх механізмів, передусім несвідомих, над реальною дійсністю, що стає причинами психопатичних розладів. Дослідження локалізації морфологічних ділянок мозку, які виявляються при психічних розладах, доцільно доповнювати філософським аспектом з метою структурного проникнення у функціональну природу порушень пізнання та свідомості

У психотерапії і психіатрії проблема подолання розладів чи то свідомості, чи то особистості вимагає попереднього вивчення філософських засад їх формування. Сьогодні широко використовуються саме філософські тексти для сучасної психотерапії.

Тож, можна стверджувати, що компенсаторна функція здійснюється в сучасному суспільстві, хоча досі не виокремлювалася і не була об'єктом окремого наукового дослідження. Можна сказати, що реалізація компенсаторної функції філософії знаходить своє місце і в сьогоденні окремої людини, і в суспільстві, хоча ця проблема ще не знайшла свого відображення в науково-філософському обігу та потребує подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Уемов А.И. Системные аспекты философского знания. – Одесса: Неогоциант, 2000. – 184 с.
2. Релігієзнавчий словник [за ред. А.Колодного, Б.Лобовика]. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 224 с.
3. Фрейд З. Психопатологія повсякденного життя. – М.: Азбука класика, 2005. – 224 с.
4. Фуко Мішель. Археологія знання. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 326 с.
5. Вундт В. Введение в психологию. – М.: КомКнига, 2007. – 168 с.
6. Самохвалов В.П. Філософія психіатрії // Психиатрия и психофармакотерапия. – 2011. – Т. 15. – № 1. – С. 54.

Рибакова К.М. Адаптивні можливості філософії в соціалізації людини в сучасному світі.

Стаття присвячена синтезу доробку психології, психотерапії та філософських дисциплін, а також осмисленню їхньої теоретичної та практичної взаємодії. Аргументується адаптивна роль філософії у соціалізації людини в сучасному світі. Через світоглядні універсалії або категорії, філософія торкається та у певному сенсі відіграє керівну роль у кожному сегменті життя будь-якої людини, а через конкретну особистість – і в суспільстві загалом. Потенціал філософсько-антропологічного знання використовується включно і в інтересах кожної людини з метою повноцінного розвитку особистості. Викладено погляди на компенсаторну функцію філософії, що досі не виокремлювалася. Визначаються властивості компенсаторної функції через їх роль та практичний вплив на людину. Надано обґрунтування необхідності сучасної психологічної допомоги на основі філософських теоретичних передумов. Терапевтичний вплив філософії на особистість є визнаним ще з античних часів та до сьогодні, але як окрема функція, притаманна розділу філософських знань, ще не була достатньо досліджена в науковому обігу та має потенціал до подальшого розгляду, в чому і полягає актуальність даної статті.

Ключові слова: філософія, функції філософії, адаптація, особистість, психотерапія, психіка.

Rybakova K. Adaptive possibilities of philosophy in the socialization of man in the modern world.

The article is concerned with understanding and synthesis of theoretic and practical cooperation between psychology, psychotherapy and philosophical disciplines. The adaptive role of philosophy in the socialization of person in the modern world is argued. Through philosophical universals or categories, philosophy touches and plays leading role in each segment of the life of a person, but through a particular personality also in society as a whole. The potential of philosophical and anthropological knowledge is used inclusively in the interests of each person for the purpose of full-fledged development of man. The views on the compensatory function of philosophy, which have not been defined yet, are outlined. The properties of the compensatory function are determined through their role and practical effect on a person. The argumentation for the need of modern psychological assistance on the basis of philosophical theoretical preconditions is given. The therapeutic, consoling effect of philosophy on personality has been recognized since ancient times and to the present, but as a specific function inherent to philosophical knowledge, it has not yet been sufficiently investigated in scientific research and has the potential for further consideration, that makes the relevance of this article .

Key words: philosophy, functions of philosophy, personality, adaptation, psychotherapy, psyche.